

О. А. Легошина,
здобувач, ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

КРЕДИТНА КООПЕРАЦІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕПУ

У статті відображено розвиток кредитної кооперації в Україні в умовах НЕПу. Подано загальну характеристику розвитку кредитних товариств.

In this article development of credit cooperation is represented in Ukraine in the conditions of new economic policy. General description of development of credit commodities is presented.

Ключові слова: кооператив, кредитна кооперація, сільськогосподарський кредит, кооперативний кредит.

Key words: cooperative, credit cooperation, agricultural credit, cooperative credit.

ВСТУП

Україна як незалежна держава повинна мати економіку, спроможну забезпечити народові гідне життя. Цього можна досягти за умови, коли невід'ємною частиною соціально орієнтованої економіки стане кооперація.

Кооперативний сектор економіки, що є важливим чинником соціальної стабільності та досягнення нової якості економічного зростання у суспільстві, сприятиме захистові прав споживачів, екологічній безпеці, усуненню негативних наслідків "чистого ринку", а також збереженню і примноженню духовного потенціалу нації. Це особливо актуально для економік перехідного типу, в яких кооперативи відіграють місію адаптації людини до ринку, пом'якшують наслідки трансформації економічних відносин, чим прискорюють історичний поступ [1].

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями кооперації займалися видатні вчені та кооперативні діячі XIX — XX ст., серед яких О. Анциферов, С. Бородаєвський, М. Гібнер, К. Пажитнов, В. Тотоміац, М. Туган-Барановський та ін. Серед сучасних вітчизняних дослідників кооперації треба назвати М. Алімана, С. Бабенка, С. Гелея, А. Пантелеймоненка, В. Половця та ін. Зокрема, дослідженню кредитної кооперації присвячені наукові праці В. Гончаренка, А. Морозова.

МЕТА І ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення тенденцій розвитку кредитних товариств в Україні в умовах НЕПу.

Методологічну основу статті склали наукові методи пізнання, такі як узагальнення та аналіз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як і всі інші види кооперації, "глибокому реформуванню" у період "воєнного комунізму" підлягала кредитна кооперація. За часів "воєнного комунізму" класичним кооперативам не залишалось жодних шансів на повноцінне функціонування. 27 січня 1920 року урядовим декретом всі види кооперації були об'єднані навколо споживчої. Процес становлення радянських кредитних товариств був досить тривалим і проблематичним. [4].

Економічна й політична криза 1920—1921 років змусила більшовиків відмовитися від політики "воєнного комунізму" і перейти до "нової економічної політики" (НЕПу). Нова економічна політика передбачала відродження як приватного, так і кооперативного секторів економіки, причому останньому держава почала надавати суттєву підтримку, розраховуючи використати конкуренцію між секторами в цілях соціалістичного будівництва.

Розвиток кредитної кооперації стримували не лише інфляція та відсутність регулярного грошового обігу в перші роки НЕПу, а й дискусії щодо доціль-

ності існування кредитних товариств [1].

Розвитку кредитної кооперації в умовах НЕПу присвячена монографія А.Г. Морозова, в якій автор підкреслює, що на перший план в роботі по організації сітки кооперативно-кредитних установ протягом 1921—1923 років висунулись універсальні сільськогосподарські товариства з кредитними функціями. При відсутності стабільної валюти вільні кошти, що з'являлися в селянському господарстві, можна було нормально зберігати тільки в натуральному вигляді. Про ситуацію з фінансами в той період свідчать наступні дані. За першу половину 1922 року грошова маса в обігу збільшилась у 18, 2 рази, а ціни — у 20 разів. Зрозуміло, що в таких умовах універсальному сільськогосподарському товариству, що мало не лише кредитні функції, але, головне, вело широкий обсяг збуто-постачальних операцій, було значно простіше, а значить і прибутковіше організувати селянські кошти, ніж власне кредитному товариству [3].

У 1922 році був створений Всеукраїнський союз сільськогосподарсько-кредитної та кустарно-промислової і промислово-кредитної кооперації "Сільський господар" [2]. Ним були вироблені і широко розповсюджені нові статuti для універсальних сільськогосподарських товариств, які вели кредитну роботу під назвою "Сільськогосподарське кредитне товариство" [3].

На підставі декрету "Про кредитну кооперацію" від 5 квітня 1922 року республіканські органи влади 21 грудня того ж року дали вказівку щодо заснування в Україні (аналогічних російським) губернських товариств сільськогосподарського кредиту (губсільбанків) [4].

У кінці травня 1923 року розпочало свої операції перше на Україні Харківське губернське товариство сільськогосподарського кредиту з уставним капіталом в 1,1 млн карбованців.

Порядок діяльності губернських товариств сільськогосподарського кредиту, права та обов'язки його фундаторів, різноманітні пільги селян-пайовиків визначались Статутом товариства, який був затверджений Раднаркомом СРСР 13 лютого 1923 року. В ньому зазначалось, що фундаторами губернських і районних товариств сільськогосподарського кредиту можуть виступати поряд з державними та кооперативними установами і окремі громадяни. Основний капітал товариств складався шляхом виплати фундаторами своїх паїв і випуску спеціальних, вартістю не більше 1/10 фундаторського, селянських паїв. Розмір селянського паю був визначений в 5 крб. золотом. Він вносився у розмірі 50 % при підписці на пай і 50 відсотків протягом 6 місяців від дня підписки [3].

До кінця 1923 року друга ланка системи сільськогосподарського кооперативного кредиту була сфор-

Таблиця 1. Створення губернських товариств сільськогосподарського кредиту (губсільбанків)

№ п/п	Назва товариства	Дата заснування	Розмір уставного капіталу (в млн крб.)	Покриття основного капіталу на 01.09.1924 р.	
				в млн крб.	у відсотках
1.	Харківське	20.05.1923	1,1	1,136	103,0
2.	Одеське	01.06.1923	1,1	0,732	66,5
3.	Катеринославське	14.07.1923	0,75	0,427	56,8
4.	Київське	21.07.1923	0,1	0,920	84,0
5.	Чернігівське	23.08.1923	0,5	0,267	53,0
6.	Подільське	01.10.1923	0,3	0,358	119,5
7.	Полтавське	06.11.1923	0,75	0,530	70,5
8.	Донецьке	15.11.1923	0,85	0,724	85,0
9.	Волинське	20.12.1923	0,5	0,250	50,0
	Всього:		6,95	5,35	77,0

Джерело: [3].

мована. Були створені 9 губернських товариств сільськогосподарського кредиту (губсільбанків) табл. 1.

У кінці листопада 1923 року розпочав свою роботу і Український сільськогосподарський банк — Укрсільбанк, засновниками якого стали 9 губсільбанків (26,9% акцій), Наркомзем України (18,8%), Наркомфін України (18,8%), Всеукраїнська контора Держбанку СРСР (25,8%), "Сільський господар" (4,7%), Всеукраїнське кооперативне товариство насінництва (2,8%), Укрцукортрест (1,2%). Решта акцій (1%) була у дрібних акціонерів. Його початковий капітал в 1 млн крб. було сформовано шляхом випуску 10 тис. акцій вартістю по 100 крб. кожна.

У цей період близько 1200—1500 життєздатних універсальних сільськогосподарських товариств провадили помітну кредитну роботу. Але суто кредитних товариств на 1 жовтня 1923 року в Україні нараховувалось лише 64. Укрсільбанк почав енергійно формувати свою низову сітку з економічно міцних кредитних сільськогосподарських товариств. Вони організаційно мали входити не лише в систему "Сільського господаря", а і в систему Укрсільбанку. Такі товариства вносились до плану кредитної роботи Укрсільбанку і ставали головним каналом, по якому спрямовувались у сільське господарство як кооперативні, так і державні кошти. Ці товариства отримали назву "сіткові".

Зарховані до сітки Укрсільбанку сільськогосподарські кредитні товариства отримували від нього довгостроковий кредит у свій основний капітал в розмірі не менше 2 тис. крб. за умови, що й відповідний губсільбанк надасть цьому товариству із своїх коштів не меншу суму, а також, що й саме товариство мобілізує серед своїх членів не менше 25% суми, наданої Укрсільбанком. На 1 жовтня 1924 року кредити в основний капітал отримали 528 товариств.

На кінець 1924 року в Україні була створена чітка комбінована державно-кооперативна система сільськогосподарського кредиту [2].

У квітні 1925 року Головнокооперком УСРР затвердив новий статут низового кооперативного кредитного об'єднання. Він відрізнявся тим, що раніше кооперативне кредитування здійснювалось універсальними

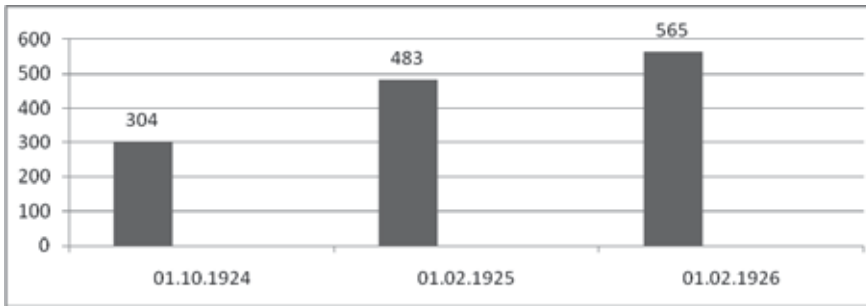

Рис. 1.

Джерело: складено на основі [3].

сільськогосподарськими товариствами з кредитними функціями (сільськогосподарськими кредитними товариствами), а за новим статутом вводились кредитні сільськогосподарські товариства з посередницькими функціями. Замість універсальних товариств з кредитними функціями поставали кредитні товариства із товарними функціями. Згідно з новим статутом, ці товариства ставали кооперативними установами, покликаними головним чином займатися ощадно-позичковою роботою, а торговельно-постачальницькі операції мали бути обмеженими і вестись за рахунок спеціального фонду, створеного для цього із власних коштів товариства.

Поступово ефективність роботи кредитних сільськогосподарських товариств зростала [2]. Це стало можливим завдяки загальному зміцненню економічного становища низовою сітки сільськогосподарського кредиту, збільшення обсягів фінансових операцій товариств, нагромадження ними грошових ресурсів, достатніх для негайного повернення вкладів у випадках несподіваного відкликання. Яскравим показником загального зміцнення системи сільськогосподарського кредиту виступає зростання середнього числа членів товариств (рис. 1).

Заходи, які вживалися для зміцнення системи кооперативного сільськогосподарського кредиту, дозволили збільшити за 1925/1926 рік число кредитних товариств основної сітки Укрсільбанку до 1544 [3].

У червні 1926 року постановою Політбюро ЦК КП(б)У було затверджене Положення про спілку кредитних товариств, а у серпні 1926 року Раднарком України прийняв постанову "Про реорганізацію районних спілок сільськогосподарських кооперативів у кредитні спілки".

На 01.10.1926 року в Україні були створені три перших кредитних спілки (Столипінська, Херсонська та Ізюмська), які об'єднали 259 кредитних сільськогосподарських товариств, що налічували 71,3 тис. членів. Кожна з них виконувала всі функції сільбанку.

У січні 1927 року ЦВК і Раднарком СРСР прийняли "Положення про кооперативний кредит", яке забезпечувало міцну законодавчу основу створення кредитних спілок та подальшу перспективу їхнього розвитку. Прийняття цього документа було важливим для розвитку кредитної кооперації, діяльність якої пов'язана із грошовими коштами населення.

На 1 жовтня 1927 року в Україні вже діяло 18 кредитних спілок. Їхня діяльність позитивно впливала на загальний стан системи кооперативного сільськогосподарського кредиту.

Ще одну ланку кредитної кооперації представляв заснований у 1922 році за рішенням Всеукраїнської кооперативної ради Українбанк, який став центральним кооперативним банком для всіх видів та рівнів кооперації в період НЕПу. Пайовиками Українбанку були кооперативні центральні організації, районні спілки й товариства усіх видів кооперації: споживчої, кредитної, житлової, інвалідної, видавничої та ін. Як фінансова централь для всіх видів кооперації, Українбанк об'єднував у 1927 році 4920 кооперативів, у тому числі 18 центральних союзів, 159 місцевих районних союзів і 4739 більших низових товариств.

Влітку 1929 р. була прийнята постанова про утворення при Укрсільбанку "фонду для довгострокового кредитування сільськогосподарських колективів". Цією постановою заборонялось кредитувати індивідуальні господарства. Восени 1929 року на базі кредитних сільськогосподарських товариств почалося створення районних відділень Держбанку.

Отже, кредитна кооперація в центрально-східних українських землях, що входили до складу Радянської України, припинила своє існування у 1930 році [2].

Та невдовзі, у 1931 році, у той час, коли колективізація досягла свого апогею, кредитні товариства на селі стали перешкодою на шляху втягнення селян до колгоспів. Враховуючи цю обставину, радянська влада визнала функціонування згаданих об'єднань недоцільним і вдалася до їх ліквідації.

Увесь наступний період радянська фінансова система функціонувала без кредитної кооперації через несумісність командно-адміністративної системи з демократичними кооперативними принципами. Проте форми самопомоги продовжували існувати серед населення у вигляді "чорних кас" і "кас взаємодопомоги" [4].

Література:

1. Гелей С.Д., Пастушенко Р.Я. Теорія та історія кооперації: підручник. — К.: Знання, 2006. — 513 с.
2. Гончаренко В.В. "Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В.В. Гончаренко. — К.: Глобус, 1998. — 324 с.
3. Морозов А.Г. Села і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу / А.Г. Морозов. — Черкаси, 1993. — 274 с.
4. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація України: теорія і практика: монографія. — Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. — 347 с.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2012 р.